الانحراف الصوتي في النكتة الكردية

به‌هار خدر ابراهيم
قسم اللغة الكردية، كلية التربية، جامعة رابرين
Behar.khidr@uor.edu.krd

رێبوار حسن إبراهيم
قسم اللغة الكردية، كلية التربية، جامعة رابرين
rebwar.hassan@uor.edu.krd

الكلمات المفتاحية: النكتة، الانحراف , الصوتي، الرسالة، البنية.

كيفية اقتباس البحث

ابراهيم , به‌هار خدر , رێبوار حسن إبراهيم , الانحراف الصوتي في النكتة الكردية,مجلة مركز بابل للدراسات الانسانية، تشرين الأول٢٠٢٦, المجلد:١٦, العدد:١٠ .

هذا البحث من نوع الوصول المفتوح مرخص بموجب رخصة المشاع الإبداعي لحقوق التأليف والنشر (Creative Commons Attribution) تتيح فقط للآخرين تحميل البحث ومشاركته مع الآخرين بشرط نَسب العمل الأصلي للمؤلف، ودون القيام بأي تعديل أو استخدامه لأغراض تجارية.

مفهرسة في Indexed
IASJ

مسجلة في Registered
ROAD

Phonetic Deviation in Kurdish Jokes

Bahar Khdir Ibrahim
Kurdish department, College of education, Raparin University
Behar.khidr@uor.edu.krd
&
Rebwar Hassan Ibrahim
Kurdish department, College of education, Raparin University
rebwar.hassan@uor.edu.krd

Keywords : Joke, Phonetic , Deviation, Message, Structure.

How To Cite This Article
Ibrahim , Bahar Khdir , Rebwar Hassan Ibrahim , Phonetic Deviation in Kurdish Jokes ,Journal Of Babylon Center For Humanities Studies, October 2026,Volume:16, Issue 10.

This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

الملخّص:
العنوان: الانحراف الصوتي في النكتة الكردية
تهدف هذه الدراسة المعنونة بـ "الانحراف الصوتي في النكتة الكردية" إلى التعريف بالأنماط المختلفة للانحرافات الصوتية وعرضها في النكتة الكردية، وتحديد دور هذه الانحرافات وتأثيرها في بناء المعنى وخلق الأثر الفكاهي.
تستند الفرضية الرئيسة للبحث إلى أن الانحراف يمثل الركيزة الأساسية لإنتاج النكتة وتشكلها؛ لذا تسعى الدراسة، من خلال تحليل نماذج من النكات الكردية، إلى توضيح العلاقة بين الانحراف الصوتي ونشأة النكتة. كما تحاول إجابة مجموعة من الأسئلة البحثية، مثل: هل يلعب الانحراف الصوتي دوراً مؤثراً في إنتاج النكتة؟ ما أنواع الانحراف الصوتي المستخدمة في صياغة النكات؟ ما الرسالة التي تحملها النكتة الكردية؟ وما المقاصد والرسائل الجلية والخفية كامنة وراء استخدام الانحراف الصوتي في النكات الكردية؟
يتحدد إطار هذه الدراسة باللغة الكردية- اللهجة الوسطى (السورانية)، حيث تركز على تحليل وتفسير النكات المدونة بهذه اللهجة حصراً.
بالإضافة إلى المقدمة والخاتمة، يتألف هذا البحث من ثلاثة أجزاء: الجزء الأول بعنوان "ما هي النكتة؟"، ويتضمن موضوعين هما: "تعريف الفكاهة ومصطلحاتها، وبنيتها". أما الجزء الثاني، بعنوان "وظائف الفكاهة"، فيتضمن موضوعًا واحدًا هو "رسائل الفكاهة". ويتكون الجزء الثالث، بعنوان

"الانحراف الصوتي"، من ستة مواضيع: الأول هو "التكيف الصوتي"، والثاني هو "عدم التوافق الصوتي"، والثالث هو "تكلفة الصوت"، والرابع هو "مظهر الصوت". وأخيرًا، تُعرض قائمة بالمصادر وملخص للدراسة باللغتين العربية والإنجليزية.

الفكاهة شكل من أشكال السخرية؛ وهي قصة قصيرة أو سرد قصير، مستوحى من الحياة، وينتهي بطريقة مفاجئة أو مضحكة بهدف إدخال السرور على قلب المتلقي.

Abstract:

Title: Phonetic Deviation in Kurdish Jokes

This study, titled "Phonetic Deviation in Kurdish Jokes," aims to identify and present the various types of phonetic deviation within Kurdish jokes, while determining their role and impact in constructing meaning and generating humorous effects.

The primary thesis of this study is grounded in the hypothesis that deviation constitutes the fundamental basis for the production and emergence of jokes. Accordingly, through the analysis of selected Kurdish joke samples, this research seeks to clarify the relationship between phonetic deviation and joke formation. Furthermore, it addresses several core researches questions: Does phonetic deviation play an effective role in generating jokes? Which types of phonetic deviation are utilized in joke production? What is the central message of Kurdish jokes? What are the explicit and implicit messages and purposes underlying the use of phonetic deviation in Kurdish humour?

The scope of this research is strictly confined to the Central Kurdish dialect (Sorani), analysing and interpreting jokes authored in this specific linguistic variety.

In addition to the introduction and conclusions, this research consists of three parts: The first part is entitled (What is joke?), consists of two topics entitled (definition and terms of humor, the structure of humor). The second part, entitled Functions of Humor, consists of a single theme, Messages of Humor. The third section, entitled (Phonetic Deviation), consists of six topics: the first (sound adaptation), the second theme (sound incompatibility), the third theme (sound cost), the fourth theme (sound appearance). Finally, a list of .sources and a summary of the study are presented in Arabic and English

Humor is a form of satire; That is a short story or short story, which springs from the category of life, which ends in a surprising or funny way with the intention of making the recipient smile.

مجلة مركز بابل للدراسات الإنسانية ٢٠٢٦ المجلد ١٦/ العدد ١٠

(لادانی دەنگی لە نوکتەی کوردییدا)

بەهار خدر ابراهیم/ زانکۆی ڕاپەڕین- کۆلێژی پەروەردە

ڕێبوار حسن إبراهیم/ زانکۆی ڕاپەڕین- کۆلێژی پەروەردە

پوختە:

ئەم توێژینەوەیە بە ناونیشانی " لادانی دەنگی لە نوکتەی کوردییدا"، هەوڵێکی بۆ ناساندن و خستنەڕووی جۆرەکانی لادانە دەنگییەکان لە نوکتەی کوردییدا و دیاریکردنی ڕۆڵ و کاریگەریی ئەم لادانانە لە پێکهێنانی واتا و دروستکردنی کاریگەریی نوکتەدا.

بنەمای سەرەکیی توێژینەوەکە لەسەر ئەو گریمانەیە دامەزراوە کە لادان بنەمای بەرهەمهێنان و دروستبوونی نوکتەیە؛ بۆیە توێژینەوەکە هەوڵدەدات لە ڕێگەی شیکردنەوەی نمونەکانی نوکتەی کوردییەوە، پەیوەندیی نێوان لادانی دەنگی و دروستبوونی نوکتە ڕوونبکاتەوە، بۆیە ئەم توێژینەوەیە هەوڵدەدات وەڵامی چەند پرسیارێک بداتەوە، وەک: ئایا لادانی دەنگی ڕۆڵێکی کاریگەری لە بەرهەمهێنانی نوکتەدا هەیە؟ کام جۆری لادانی دەنگی لە بەرهەمهێنانی نوکتەکاندا بەکاردێن؟ ئایا پەیامی نوکتەی کوردیی چییە؟ ئایا ئەو پەیام و مەبەستە شاراوە و ئاشکرایانە چین، کە لە پشت بەکارهێنانی لادانی دەنگی لە نوکتە کوردییەکاندا هەن؟

سنووری توێژینەوەکە لە چوارچێوەی زاری کوردیی ناوەڕاستدایە و ئەونوکتانە ڕاڤە و شیکار دەکات، کە بەم زارە نووسراون.

وشە کلیلییەکان: نوکتە، لادانی دەنگی، پەیام، پێکهاتە.

٠) پێشەکی:

١-٠) ناونیشانی توێژینەوە:

ئەم توێژینەوەیە به ناونیشانی "لادانی دەنگی لە نوکتەی کوردییدا"، هەوڵدەدات لە ڕێگەی لادانی دەنگییەوە وێنەییەوە، شیکردنەوە و خستنەڕوو بۆ چۆنیەتی دروستبوونی نوکتەی کوردی بکات.

٢-٠) گرینگی توێژینەوەکە:

گرینگی ئەم توێژینەوەیە، لەوەدایە، کە بۆ یەکەمجارە تیشکدەخرێتەسەر بابەتێکی گرنگیی زمانەوانی کە دروستبوونی چۆنییەتی نوکتەکانە، لە چوارچێوەی لادانی دەنگیدا. بۆیە ئەم کارە دەبێتە بەرچاوڕوونییەك بۆ ئەو توێژەرانەی لەسەر لادان لە کایە جیاوازەکانی (وەك: شیعر، مەتەڵ و دەقە فۆلکلۆرییەکان) توێژینەوە بکەن و بە قووڵی لە پەیوەندی نێوان لادان و نوکتەی کوردی تێبگەن.

٣-٠) ڕێبازو سنووری توێژینەوەکە:

لەم توێژینەوەیەدا، میتۆدی "وەسفی شیکاری" پەیڕەوکراوە، تێیدا لەسەر بنەمای خوێندنەوە بۆ نوکتەکانی (نوکتەکانی ئەحۆڵ، نوکتەی شاخ، گەپنامەی مێرگولان)، کە تێیدا ئەو نوکتانە شیدەکاتەوە، کە بەهۆی لادانی دەنگییەوە دروستدەبن.

٤-٠) پرسیارەکانی توێژینەوەکە:

ئەم توێژینەوەیە هەوڵدەدات، وەڵامی چەند پرسیارێکی پەیوەست بە بەرهەمهێنان و دروستبوونی نوکتەی کوردیی بە زاری کوردیی ناوەڕاست بداتەوە:

١.ئایا لادانی دەنگی ڕۆڵی کاریگەری لە بەرهەمهێنان و دروستبوونی نوکتەی کوردییدا هەیە؟

٢.کام جۆری لادانی دەنگی لە بەرهەمهێنانی نوکتەکاندا بەکاردێن؟

٣- ئایا پەیامی نوکتەی کوردیی چییە؟ ئایا ئەو پەیام و مەبەستە شاراوە و ئاشکرایانە چین، کە لە پشت بەکارهێنانی لادانی دەنگی لە نوکتە کوردییەکاندا هەن؟

٥-٠) ناوەرۆکی توێژینەوەکە:

ئەم توێژنەوەیە جگە لە پێشەکی و ئەنجام لە سێ بەش پێکهاتووە: بەشی یەکەم بە ناونیشانی (نوکتە چییە؟)، لە دوو تەوەرە پێکهاتووە بە ناوی (پێناسەو زاراوەی نوکتە، پێکهاتەی نوکتە). بەشی دووەم بە ناونیشانی (ئەرکەکانی نوکتە)، لە یەک تەوەرە بە ناوی (پەیامەکانی نوکتە) پێکهاتووە. بەشی سێیەمیش بە ناونیشانی (لادانی دەنگسازی) لە شەش تەوەرە پێکهاتووە، تەوەرەی یەکەم (گونجاندنی دەنگ)، تەوەرەی دووەم (نەگونجاندنی دەنگ)، تەوەرەی سێیەم (تێچوونی دەنگ)، تەوەرەی چوارەم (پەیدابوونی دەنگ)، تەوەرەی پێنجەم (دەنگەگۆڕکێ)، تەوەرەی شەشەم (جێگۆڕکێی دەنگ). لە کۆتاییشدا، لیستی سەرچاوەکانو پوختەی توێژینەوەکە بە زمانەکانی عەرەبیی و ئینگلیزیی خراونەتەڕوو.

١) نوکتە چییە؟

نوکتە جۆرێکە لە جۆرەکانی تەنز؛ کە بەسەرهات یان کورتە چیرۆکێکی کورت، کە لە کەتواری ژیانەوە هەڵدەقوڵێت، کە بەشێوەیەکی سەرسوڕهێنەر یان پێکەنیناویی مەبەستەکانییەوە کۆتایی دێت بۆ ئەوەی وەرگر بخاتە بزەوە.

١-١) پێناسە و زاراوەی نوکتە:

زمان تەنیا ئامرازێکی وشک و بێگیان نییە بۆ گواستنەوەی زانیارییەکان، بەڵکو دیاردەیەکی مرۆیی و کۆمەڵایەتی و فرە ڕەهەندە، کە توانای بەرجەستەکردنی ئاڵۆزترین بارودۆخە دەروونی و کەلتورییەکانی هەیە، یەکێک لە سەرنجڕاکێشترین کایەکانی بەکارهێنانی زمان دەرکەوتنی (تەنز) و بەتایبەتی نوکتەیە لە گفتوگۆی ڕۆژانە و ئەدەبیدا.

سەبارەت بە زاراوەی نوکتە، ئەویش وەکو زۆربەی وشەکانی دیکە لە زمانی عەرەبییەوە هاتۆتە ناو زمانی کوردییەوە، لە (نكتة)، کە لە ڕەگی (نكت) هاتووە و لە زمانی ئینگلیزیدا (kidding-joke) بۆ بەکارهاتووە (شەفیق قەزاز، ٢٠٠٠:٤٦٩) و ئێستا جۆکیش هاتۆتە ناو زمانی کوردییەوە. کە بەواتای هێنانەوەی قسەیەکی ورد و دەگمەن دێت، کە پێویستی بە تێڕامان هەیە، لە زمانی کوردیدا وەکو زاراوەیەک بۆ قسەی خۆش و پێکەنیناوی بەکاردێت.

لە زمانی کوردیدا بۆ ئەو جۆرە دەربڕینە پێکەنیناوییەی کە بە قسەیەکی کورت، ورد، سەرنجڕاکێش و هەندێک جار چاوەڕواننەکراو دەردەبڕێت، چەند زاراوەیەک بەکاردێت، لەوانە «نوکتە» و «جۆک». زاراوەی «جۆک» لە بەکارهێنانی نوێی زمانی کوردیدا بە شێوەیەکی باو بۆ دەربڕینی قسە یان ڕووداوێکی پێکەنیناوی بەکاردێت؛ بەڵام لە ڕوانگەی واتاییەوە، هەموو جۆکێک تەنها بە مەبەستی پێکەنین نییە، چونکە هەندێک جۆک لەسەر بنەمای تێگەیشتنێکی ورد، دوواتایی، چاوەڕوانیی شکاندن یان تێڕامان لە پەیوەندیی نێوان واتای ڕووکەشی و واتای مەبەستی دامەزرابێت.

لە هەمان چوارچێوەدا، هەندێک نووسەر و زمانەوانی کورد هەوڵیان داوە زاراوەی کوردیی ڕەسەن بۆ ئەم دیاردەیە پێشنیار بکەن. لەم بارەیەوە وریا عومەر ئەمین زاراوەی **«پێخەن»**ی بەجێی «نوکتە» بەکار هێناوە و ئەمەش دەکرێت وەک هەوڵێک بۆ دیاریکردنی هاوتایەکی کوردی بۆ ئەم چەمکە سەیر بکرێت (وریا عومەر ئەمین، ٢٠١٥). لەبەر ئەوەی سەرچاوەی ئەم بەکارهێنانە پێویستی بە پشتڕاستکردنەوەی دەقی سەرەکی هەیە، باشترە لە توێژینەوەکەدا «پێخەن» وەک زاراوەیەکی پێشنیارکراو/بەکارهێنراو لە هەندێک نووسینی کوردیدا بناسرێت، نەک وەک زاراوەیەکی یەکلاکەرەوە و ستانداردکراوی زمانی کوردی.

بەم پێیە، لە ئەم توێژینەوەیەدا «نوکتە» و «جۆک» بە واتای گشتیی دەربڕینی پێکەنیناوی بەکاردێنرێن، بەڵام «پێخەن» وەک هاوتایەکی کوردیی پێشنیارکراو بۆ ئەم چەمکە لەبەرچاو دەگیرێت. جیاوازیی ئەم زاراوەیانە لە توێژینەوەی نوکتەدا گرنگە، چونکە مەبەستی ئەم توێژینەوەیە تەنها

ناساندنی قسەی پێکەنیناوی نییە، بەڵکو لێکدانەوەی ئەو میکانیزمە زمانی و واتاییانەیە کە دەبنە هۆی دروستبوونی پێکەنین و تێگەیشتن لە نوکتەی کوردی.

سەبارەت بە چەمکی زاراوەی نوکتەش، کە بگەڕێینەوە بۆ زمانی عەرەبی، کە کۆمەڵێک واتای جیاوازی لە (لسان العرب، القاموس المعيط، المنجد فی اللغة والأعلام، المعجم الوسيط) لەخۆدەگرێت، وەک:

١. وەک شێری نێرە، کە چەندجارێک چووکی لە زەوی دەخشێنێ.
٢. خاڵێکە لەشتێک، کە پێچەوانەی ڕەنگەکەیەتی.
٣. پیسییەکە لە ئاوێنەدا یان لە شمشێردا یان شتی لەوجۆرە.
٤. شێوەی کونێکە یان خاڵێکە لە چاودا.
٥. سوارێکی پێشەنگە، یان لاربوونەوەی ئانیشکی حوشترێکە، هەتا دەکەوێتە سەر لایەک، کە تەواوی پاڵدەکەوێت.
٦. مەسەلەیەکی زۆر وردە، کە سەرنجدانی وردی ڕامانی لێدەردەچێت.
٧. نیشانەیەکی شاراوەیە.
٨. ڕستەیەکی ناسک و جوانە، کە کاردەکاتە سەر دەروونی مرۆڤ و خۆشی و شادی دەخاتە دڵ و دەروونەوە.
٩. لێدانی شتێک لە زەوی، یان بەربوونەوەی کەسێک بەسەر سەریدا، یان شتێک بەسەری یەکێک بکەوێت.
١٠. بڵاوبوونەوەی شتێک لەسەر ڕوویێکدا، یان ئەوەی لێیدەردەچێت (بوعلی یاسین، ١٩٩٦:٣٦- ٣٧).

هەموو ئەو واتایانەی سەرەوە، چەمکی نوکتەیان لێکداوەتەوە، بەڵام لەڕووی زمانەوانییەوە لێکدانەوەی خاڵی (٢-٨) زیاتر لەگەڵ چەمکی نوکتە بۆ ئەم سەردەمە دەگونجێت، چونکە نوکتە ڕستەیەک یان چەند ڕستەیەکە، کە شوێنەواری لەسەر دەرون دەبێت و کاریگەری لەسەر بەجێدێڵێت، کە بەشێوەیەکی پێکەنیناوی مەبەستێکی قوڵ دەردەبڕێت.

نوکتە لەڕوی زمانەوانییەوە بەواتای ئەو مەسەلە وردە دێت، کە لە گۆشە نیگایەکی ورد و فکرێکی قوڵ و ئامانجێکی دیاریکراوەوە دروستدەکرێت (ئیدریس عەبدوڵلا،٢٠١٤:١٩٧). فەیلەسوفی بەناوبانگ (شوبنهاور)یش بەمشێوەیە پێناسەی نوکتە دەکات ودەڵێت: نوکتە هەوڵدانێکە بۆ وروژاندنی پێکەنین لەسەر شێوەیەکی مەبەستدار، لە میانەی دروستکردنی جیاوازی لە نێوان بیروبۆچونی خەڵک و واقعێکی پەیپێبراو، لەڕێگەی لەپڕ گۆڕینی ئەو بۆچونانە، لە هەمانکاتدا پرۆسەی دروستکردنی کەتوارێکی ڕژدی بە بەردەوامی دەمێنێتەوە (شاکر عبدالحمید،٢٠٠٣:٣٨٨). هەروەها لە پێناسەیەکی دیکەدا نوکتە پێکهاتەیەکی ئاڵۆزی زمانییە، کە لە ئەنجامی توانایەکی ئەقڵی بەند لەسەر کۆکردنەوەی وشە و بیرە دژبەیەکەکان دێتەکایەوە، سەرەتا سەرسام و دەمانخاتە سەرسوڕمانەوە، پاشانیش بە خەندە و پێکەنینمان دەهێنێت (بابا ڕەسوڵ،٢٠١٣:١٧٤). "فرۆیدیش" دەڵێت: نوکتە وەکو ئامرازێک یان هۆکارێکی دەرونی هەڵدەستێت بە ڕووبەڕوبونەوەی ئەو گوشارانەی، کە لە خودی جیهانی دەرەکییەوە پەیدادەبن، کە کار لەسەر گۆڕینی حاڵەتی ناخۆش و تەنگەبەر بۆ حاڵەتی هەست بەخۆشیکردنێکی تایبەت دەکات (شاکر عبدالحمید،٢٠٠٣:٣٨٨)

کەواتە نوکتە بریتییە لە چەند ڕستەیەک، کە لە دەربڕینە دژبەیەکەکان و ڕووداوەکان و نەهاتنەدی پێشبینییەکان دێتەدی، کە لەپاڵ مەبەستە سەرەکییەکە خۆشی و شادی بخاتە سەر لێوی گوێگر، هەروەها دەکرێت جوانی نوکتە هەر لە پێکەنینەوە نەبێت، بەڵکو لە ڕێگەی لادانەوە بێت، جا هەر لادانێک بێت، بەتایبەتی لادانگی دەنگی، کە بەهۆیەوە بە زمانی پێکەنین جۆرە ڕەخنەگرتنێکی داهێنەرانە دەخاتەڕوو.

٢-١) پێکهاتەی نوکتە:

زۆر لە توێژەران هەوڵیانداوە، شیکاری تایبەتی بۆ بنچینە و پێکهاتەی نوکتە بکەن، لە پێناو زانینی ئەوەی، کە نوکتە لەچی پێکهاتووە؟ هەروەها چ شتێک وا لە نوکتە دەکات چێژی پێکەنین، یان مەبەستێک ببەخشێت؟ بۆ ئەو مەبەستە کۆمەڵێک بۆچون سەبارەت بە ڕۆنانی نوکتە هەیە ، لێرەدا تەنیا دووبۆچون بە کورتی دەخەینەڕوو:

١-٢-١) پێکهاتەی نوکتە لای فرۆید:

''سیگمۆند فرۆید'' لە کتێبە بەناوبانگەکەیدا بەناوی نوکتە و پەیوەندی بە نائاگاییەوە (Joke and Their Relation to the Unconscious)، بە وردی شیکردنەوەی بۆ پێکهاتەی دەروونی و زمانەوانی نوکتە کردووە. لای فرۆید پێکهاتەی نوکتە تەنها دەقێکی کۆمیدی نییە، بەڵکو میکانزمێکی بەرگری دەروونیە، کە ڕێگە بە مرۆڤ دەدات ئەو ئارەزوو، یان ڕەق و سەرکوتکارییە دەروونییانە (کە کۆمەڵگا یان ڕەوشت ڕێگایان پێنادات) لە قالبێکی شەرعیدا و بەشێوەی پێکەنین دەربڕێن. بۆیە فرۆید پێکهاتەی نوکتە بەسەر سێ ڕەهەندی سەرەکیدا دابەشدەکات، ئەوانیش: پێکهاتەی کۆمەڵایەتی و دەروونی و زمانەوانی (Freud, 1960: 101).

پێکهاتە کۆمەڵایەتییەکان هەموو ئەو ئاداب و دەستوورانە دەگرێتەوە، کە کۆمەڵگەیەک دەستپێوەگرتووە و لادان لەو ئادابانە، دەبێتە هۆی بەرهەمهێنانی نوکتە. پێکهاتە دەروونییەکانییەکان هەموو ئەو حاڵەتە دەروونییانە دەگرێتەوە، کە تاک بەشێوەی بەئاگا یان بێئگا دەستپێوەگرتووە و لادان لە حاڵەتە دەروونییانە دەبێتە هۆی بەرهەمهێنانی نوکتە. کۆی پێکهاتە کۆمەڵایەتیی و دەروونییەکان هەموویان لە ڕێگەی زمانەوە دەردەبڕدرێن و پێکهاتەی زمانیش لە هەر ئاستێکدا کۆمەڵێک یاسا و بنەمای هەیە و لادان لەو بنەمایانە دەبێتە هۆی بەرهەمهێنانی نوکتە، بەتایبەتی کە ئەم توێژینەوەیە لەسەر لادانە لە گۆڕانە دەنگییەکان.

١-٢-٢) پێکهاتەی نوکتە لای یوسف شەریف سەعید:

هەروەها لە بۆچوونێکی دیکەدا بۆ پێکهاتەی نوکتە (یوسف شەریف سەعید)، بەم شێوەیەی خوارەوە دیدگەکەی دەخاتەڕوو: (هەموو نوکتەیەک بەلایەنی کەمەوە لە دوو بەش پێکهاتووە: **بەشی یەکەم؛ زانیاری (یان پێشەکی)** کە پێیدەگوترێت (build up) لەم بەشەدا قسەکەری نوکتە یان نوکتەبێژ بە زەمینەیەکی لەبار توخمەکانی نوکتەی خۆی پێناسەدەکات، چوارچێوە و کەشێکی لەبار بۆ هێنان و ئامادەکردنی ڕستەی بنچی نوکتەکە ئامادەدەکات. ئەم بەشە بەندە بە زەمینە و بار و کەشی نوکتەکە، کە لەوانەیە لە چەند ڕستەیەک پێکهاتبێت، لەوانەشە لە تاقە ڕستەیەکی کورت دروستببێت و پێویستی بە هیچ جۆرە ڕوونکردنەوەیەک نەبێت، وەک، **(نوکتەی ژمارە١):**

- قوتابی یەکەم: دەزانی بۆچی مامۆستا دوێنێ ئەوەندەی لە تەختەی دەدا؟ (زانیاری).
- قوتابی دووەم: دەیویست ئێمە بەچاو نەچین. (مەبەستی نوکتە).

بەشی دووەم: (مەبەستی نوکتە)، بەشی دووەمی هەموو نوکتەیەک مەبەستەکەیە (punch line). ئەم بەشە بەگشتی ڕستەیەکی کورتە، کە بەجۆرێ لەگەڵ بەشی یەکەمدا پێچەوانەیە، کە ڕۆژانە بەشێوەیەکی لۆجیکی لێکدەدرێن. ئەم لێکدانە لۆجیکییە شێوەی جۆراوجۆر بەخۆوەدەگرێت. بۆ نمونە؛ ئەگەر سەیری نوکتەکەی پێشوو بکەین، بۆمان ڕوون و ئاشکرا دەبێتەوە، کە مەبەستی قوتابی یەکەم لە لێدانی تەختەکە لەلایەن مامۆستاوە بۆ بێدەنگکردنی قوتابییەکان بووە، کەچی وەڵامی قوتابی دووەم، کە مەبەستی نوکتەکەیە (واتە ڕستە کورتەکەیە) کە ئەوەش داواکراوە. ئەمەشە دەبێتە مایەی بزە و پێکەنین، کە واتای لێدانی تەختە تێکەڵاو دەبێت لە نێوان دوو وەڵامی زمانی (وەڵامی ئاسایی، وەڵامی خوازە)، ئەمەش دەبێتە هۆی سەرهەڵدان و دروستبوونی نوکتە (یوسف شەریف سەعید،٢٠٠٦: ٢١٢).

٢) ئەرکەکانی نوکتە:

Journal Of Babylon Center For Humanities Studies 2026 Volume :16 Issue : 10
(ISSN): 2227-2895 (Print) (E-ISSN):2313-0059 (Online)

نـوکتە وەک لایەنـێکی گرنـگ لە ژیـانی مرۆڤـدا، کۆمەڵێـک ئەرک لەخۆدەگرێـت، کە ڕۆڵ لە ژیـانی سیاسی، کۆمەڵایەتی،....... هتد دەگێڕن و دەبنە هۆی وشیارکردنەوەی تاک، ئێمە لێرەدا هەوڵدەدەین، بە چەند خاڵێک ئەرکەکانی نوکتە بخەینەڕوو:

١. ئاڵوگۆڕکردن یان کارلێککردنی کۆمەڵایەتی و نوێکردنەوەی نوکتە بەشێوەیەکی بەردەوام دەهێنێتەدی.

٢. پشتگیری لە دەستپێوەگرتنی کۆمەڵایەتی لە نێوان تاکەکان و کۆمەڵەکاندا دەکات، بەتایبەتی لەکاتی کێشـەکاندا. بەشـێوەیەک کە گێڕانەوەی نوکتەکان زیاددەبێـت لەگەڵ زیـادبوونی هەسـتی خەڵـک بە کێشە و هەڕەشە و گەمارۆکان، هەتا لەکاتی خۆشی و شادیشدا نوکتە گێڕانەوە زیاددەبێت.

٣. هەنـدێک شـێوازی هەڵسـوکەوتی کـۆمەڵایەتی ڕێپێـدراو و ڕێپێـنەدراو لە چوارچێـوەی گـێڕانەوەی هەندێک لە نوکتەکان دیاریدەکات.

٤. پێکەنـین بە ڕووخـۆشی هەنـدێک لە زانیارییەکان بەشـێوەی شـاراوە سـەبارەت بە هەنـدێک لە کەسەکان یان چینەکانی کۆمەڵگە دەگوازێتەوە.

٥. لێکدانەوە لە ئاڕاستە گشـتییەکانی وەک دەسـەڵات بە تەواوی شـێوەکانییەوە (سـیاسی، ئـاینی، خێزانی، فێرکـردن،.......) دەکات. لێرەدا ئەوەی نـوکتە بەدوای خۆیدا دەهێنێت، ئەرکی ڕەخنەگرتنە لە کۆمەڵگە لەسەر شێوەیەکی تایبەت.

٦. یارییەکی ئەقڵییە بە بیرۆکەکان و دەربڕینەکان (وەک لەمیانەی توانجپۆشیدا)، لێرەدا لێکدانەوە لە پەیپێـبردنە قوڵەکـان لە جیـاکردنەوەی هەنـدێک لە دژیەکە هەبووەکـان لە کـۆمەڵگەدا یـان هەڵسوکەوتی هەندێک مرۆڤ دەکات.

٧. نـوکتە بەتـایبەتی لەکـاتی کـارلێکی کـۆمەڵایەتی و پێکەنـین لەگەڵیـدا، بەرگـری لە خەمـۆکی و دوودڵی تورەبوون و هەڵوەشاندنەوە دەکات. بۆیە لێرەدا نوکتە دەبێتە شێوازێک بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی کێشە دەروونییەکان.

٨. ئاسانکاری بۆ وشیاری لە هەندێک کۆتوبەندی کۆمەڵایەتیی دەکات، بەتایبەتی ئەوەی پەیوەندی بە لایەنی غەریزییەوە هەیە، بەتایبەتی (جنسی.)، هەروەها هەڵسوکەوتەکان لە کۆمەڵگەکاندا ڕێکدەخات، وەک لایەنی ڕەوشتی (لایەنە جنسی و دوژمنکارییەکان).

٩. خاوێنکردنەوەی دەروون لە تێکشکان یان لە بێئومێدبوون؛ کە خەڵک هەستیپێدەکات لە ئاڕاستەی هەندێک کەسایەتییە سیاسییەکان یان لە ئاڕاستەی بارودۆخی ئابووری و سیاسەتی خراپ.

٢-١) جۆرەکانی نوکتە لەڕوی پەیامەوە:

هەر نوکتەیەک کاتێک دروستدەبێت، پەیامێکی لە پشتەوە هەیە، کە دەیانەوێت ئاڕاستەی وەرگری بکەن، پەیامەکانیش بەپێی کۆمەڵگەکان دەگۆڕدرێن، لێرەدا چەند پەیامێکی نوکتە لەگەڵ خستنەڕووی نوکتەکاندا دەخەینەڕوو:

٢-١-١) نوکتەی پەروەردەیی:

لەم جۆرەیاندا نوکتە بەشێکی خۆی بۆ پەروەردەکردن تەرخاندەکات، جا پەروەردەکردنەکە ئاینی یان سیاسی یان کۆمەڵایەتی یان ڕەوشتی یان هەر بوارێکی دیکە بێت، بۆ نمونە، **(نوکتەی ژمارە ٢)**: ((لە ساڵانی پەنجاکاندا لە قوتابخانەی گوندی هەڵشۆی ناوچەی پشدەر، مامۆستای وانەی زانست لە تاقیکردنەوەی مانگانەی پۆلی شەشەمدا پرسیارێک دەهێنێتەوە، کە باسی بۆق بکەن لە چەند دێڕێکدا. قوتابییەکی شێتۆکەیان تێدادەبێت و دەنووسێت: بۆق گیانەوەرێکی بەسوودە، مێش و مەگەز دەخوات، دەنگی خۆشە و زوو زوو گۆرانیمان بۆ دەڵێت، کە کوێخا حەسەنیش دەچێتە قەلادزێ، ئەو لەجێی وی کوێخایەتی دەکات)) (ڕەسوڵ دەروێش: ٢٠٠٩: ٥٢).

٢-١-٢) نوکتەی ئابووری:

ئەو نوکتانەن، کە تیایدا لایەنی ئابووری نەتەوە و کۆمەڵ نیشاندەدەن، وەکو خستنەڕووی ڕەزیلی و دەسـتبڵاوی مـرۆڤ و زیـادە (مەسرەف)ی تـاک لە کـۆمەڵگەدا، یـاخود خسـتنەڕووی تەمـاحگیری و چـاولێکەری و هەوڵـدان بـۆ دەوڵەمەنـدبوون بەڕێگای ئاسـایی و نائاسـایی (شـەرعی و ناشـەرعی)، خراپی

باری ئابووری خەڵکی، بەرزبوونەوەی نرخی کەلوپەل،.... (بابارەسوڵ،٢٠١٣: ٢٤٠). بۆ نمونە **(نوکتەی ژمارە ٣):** ((کابرایەکی بناری ئەمدیوی چیای هەیبەتسوڵتان هەر بزنە لاتێکی دەبێت. پشتێنەکەی دەکاتە ملی، بە قەد پاڵی چیاکەدا هەڵدەگەڕێت، بچێتە کۆیە بیفرۆشێ و هەندێ شەکرۆکە (نوقڵ) و پێداویستی جەژن بکڕێت. لەسەر چیاکە ڕانەمەڕێک دەبینێ و دەپرسێت: بە دەوڵەت بن ئەوە هی کێیە؟. شوانەکان دەڵێن: هی جەنابی حەمەئاغایە. دواتر بزنەگەلێک و گاران و ڕەوگەئەسپ و ماین و ڕانەمەڕی دیکە دەبینێ، هەر دەپرسێت و دەڵێن: هی حەمەئاغایە!. تا دەگاتە نزیک ماڵەکانی کۆیە، لەوێش بەناو بزنەگەلێکدا ڕەتدەبێت، کە دەپرسێت: دەڵێن هی حەمەغایە. پشتێنەکە لە ملی بزنەکە دەکاتەوە و شەقێکی تێهەڵدەدا و دەڵێت: ئەوەش بۆ حەمەغا و لەوێوە بە دەستی بەتاڵ دەگەڕێتەوە گوندەکەیان)). (ڕەسوڵ دەروێش، ٢٠٠٩: ٣٣-٣٤). یان **(نوکتەی ژمارە ٤):** ((کابرایەکی ئەو خۆشناوە بارێ گۆزە و دیزە باردەکات و دەیهێنێت بۆ هەولێر، لە قەراغ شار کابرایەکی باجگری تووش دەبێت و دارێک بە هەموو هێزی خۆی دەدا بەلای بارەکەدا، نیوەی دەشکێنێت و دەڵێت: ئەم بارە چییە؟. کابرای خۆشناویش دەڵێت: ئەگەر دارێکی دیکەی پیاکێشی- هیچ!)). (عەلادین سوجادی، ١٩٧٢: ٤٥).

٢-١-٣) نوکتەی سێکسی:

ئافرەت و پەیوەندی سێکسی- نێوان ژن و پیاو، بەگرنگترین بابەت و کەرەسەی نوکتە دادەنرێت، ئەو بابەتە لە هەموو بابەتەکانی دیکە زیاتر لە نوکتەدا ڕەنگدەداتەوە. پەیوەندی نێوان ڕەگەزەکان باشترین و تەڕترین بابەتە بۆ نوکتە، چونکە مەیدانێکە سەرنجی هەموو خەڵکی ڕادەکێشێت و هەموو چین و توێژەکان حەزی پێدەکەن. خۆشەویستی نێوان ژن و پیاو، هەروەها کێشە و ناکۆکی نێوانیان، تێرنەبوونی جنسی- ژن و پیاو،....، هۆکاری سەرەکی سەرهەڵدان و دروستبوونی ئەم جۆرە نوکتەیەن (بابارەسوڵ، ٢٠١٣: ٢٤١). بۆ نمونە **(نوکتەی ژمارە٥):** ((کابرایەک تەمەن شەست و پێنج ساڵە، برادەرێکی هەواڵی دەعباکەی دەپرسێت، ئەویش دەڵێت: زۆر باشە مەلیکە...مەلیک... برادەرەکەی دەڵێت: هەڵدەستێت؟ ئەویش دەڵێت: بێئەقڵ مەلیک لەبەر کێ هەڵدەستێت!!)) (ڕەسوڵ دەروێش: ٢٠٠٩: ٦٥). یان نمونەی **(نوکتەی ژمارە٦):** ((شێخ ڕەزا جارێک لە سولەیمانی لە کۆڵانێکدا تووشی کچێک دەبێت، کە زۆر بەگورجی دەڕوات؛ پێیدەڵێت: کچم هێواش بڕۆ با مەقەسەکەت کول نەبێت. کچەکەش خێرا دەڵێت: مامە ئەگەر کولیش ببێت، بەشی بەر سمێڵی تۆ هەر دەمێنێتەوە)) (عەلادین سوجادی: ١٩٥٧: ١٥٣).

٣) لادانی دەنگسازی:

ئێمە لە زمانی کوردییدا چەند پرۆسەیەکی فۆنۆلۆجیمان هەیە، کە بە چەند هۆکارێک لە قسەکردندا ڕوودەدەن، بێ ئەوەی واتای وشەکە بگۆڕن. هەر گۆڕانێک لەو پرۆسانە ڕووبدات و واتا بگۆڕێت، ئەوکات لادانی دەنگی سەرهەڵدەدات، چونکە ((بەشێوەیەی گشتی گۆڕانی یاسا دەنگییەکان لە هەر یاسایەک لە یاساکاندا نابێت گۆڕانی واتایی دروستبکات، ئەگەر گۆڕانی واتایی دروستکرد، ئەوکات دەبێت بە لادانی دەنگی)). (هێرش چەتۆ، ٢٠١٦: ٣٢).

٣-١) گونجانی دەنگ (Assimilation):

لەکاتی دروستبونی یەکەی زمانی جۆراوجۆر کۆمەڵێک گۆڕان لە دەنگەکانی دروستدەبن. گونجانی دەنگیش، بریتییە لە گۆڕانی دەنگێک، بۆئەوەی لە دەنگێکی دراوسێی خۆی بچێت، مەبەست لە گونجان ئاسانکردنی درکاندنە، هەروەها هۆی ڕودانی ئەم دیاردەیە بەگشتی دەگەڕێتەوە بۆ باروۆخی ئەندامانی دوان، ڕێکخستن و گونجانی جوڵانەوەی ماسولکەکان لەکاتی درکاندنی دەنگەکاندا، ئەم کارەش دەبێتە هۆی پەیدابونی گەنجان لەناو دەنگە دراوسێکاندا، کە بەچەند یاسایەکی فۆنۆلۆجی دەستنیشاندەکرێن و لێکدەدرێنەوە (دولبەر ئیبراهیم فەرەج،٢٠٠٠:٥٣). **"ڕۆچ"** ئەم جۆرە گۆڕانە

دەنگییانە دەگێڕێتەوە بۆ بارودۆخی ئەندامەکانی درکاندن و پێیوایە ئەو گۆڕانانە درکاندن ئاساندەکەن، یان دەتوانین بڵێین گونجاندنی دەنگەکان مامەڵەیەکی گرنگ لەگەڵ سروشتی بەستنەوەی دەنگەکانی قسەکردندا دەکات، کە هۆکاری ئەم گونجانی دەنگە دەگەڕێتەوە بۆ کاریگەری دەنگێک بەسەر دەنگێکی تردا، کە دەبێتە هۆی گۆڕانی دەنگە کارتێکراوەکە بە دەنگە کارتێکردووەکە(Roach, 2009: 170). کەواتە دەکرێت بگوترێت گونجان بەهۆی کارتێکردن و دراوسێیەتی دەنگەکانەوە دروستدەبێت. مەبەست تێیدا ئاسان گۆکردن و وزە پاراستنە لە دەربڕیندا، واتە گونجاندنی دەنگەکان وادەکات، کە ماسولکەکانی ئەندامانی ئاخاوتن ئەرکێکی کەمتریان بکەوێتەسەر. گونجانی دەنگەکانی زمانیش دەکرێن بە دوو بەشەوە:

یەکەم/ گونجانی تەواو(Complete assimilation): لەم جۆرە گونجانەدا گۆڕان لە فۆنیمەکانی پێکهاتەی وشە و مۆرفیمەکاندا ڕوودەدات لەژێر کاریگەری فۆنەتیکیدا. واتە بریتییە لە گۆڕانی دەنگێک بۆئەوەی بەتەواوی لە دەنگێکی تر بچێت و بگونجێت لەگەڵیدا، واتا دەنگە کارتێکراوەکە دەگۆڕێت بە دەنگە کارتێکردووەکە (تالب حسێن عەلی،٤٩:١٩٨٩). ئەم دیاردەیە بە مەبەستی ئەوە دێتە کایەوە، تاوەکو کەمترین وزە بەکاربێت لە کردەی ئاخاوتندا، ئەمەش وادەکات ئاخاوتن ئاسانبکات و ماسولکەکانی ئەندامانی ئاخاوتن لە کاتی درکاندنی دەربڕاوەکاندا ئاسانتر جوڵەیان بۆ بکرێت، بۆنمونە:

مات+ دان = ماددان

بردت+ ات= برتتان

دووەم/ گونجانی ناتەواو (Partial assimilation): ئەم جۆرە گۆڕانە پەیوەندی بە سازگەی دەنگییەوە هەیە، چونکە کار لە سیفەتەکانی دەنگ دەکات، کاتێک دوو دەنگ بەدوای یەکتردا دێن ئەوە یەکێک کار لەوەی تریان دەکات و لە هەمان وشەدا ئەوا دەنگەکە سیفاتی گڕی یان کپی وەردەگرێت. لەم گۆڕانەدا بەشێک واتا سیفەتێک لە دەنگەکە دەگۆڕێت، بۆ ئەوەی جۆرە گونجانێک پەیدابکات لەگەڵ دەنگێکی تردا، بەتایبەتی لەگەڵ دەنگە کارتێکردووەکەدا، واتە گۆڕانەکە هەموو سیفەتی دەنگەکە ناگرێتەوە، بەڵکو تەنیا لە سیفەتێکدا لەگەڵ دەنگە کارتێکردووەکەدا یەکدەگرنەوە، بۆئەوەی دوو دەنگە جیاوازەکە لە یەکتری نزیک ببنەوە لە سیفەتی قەڵەوی یان گڕی، یان کپی.... . لەم حاڵەتەدا جوڵانەوەیەکی هارمۆنی پەیدادەبێت لە بەینی ئەندامەکاندا، بۆئەوەی تینی ماسولکەیی کەم بەکاربێت لەکاتی درکاندندا (دولبەر ئیبراهیم فەرەج،٥٣:٢٠٠٠) بۆ نمونە، هەشت+ دە = هەژدە، دە+خواستن= دەخوازێ.

لە ئەنجامی گەڕان و کنەکردنی توێژەر لە بەرهەمەکانی (ئەحۆل، گەپنامەی مێرگولان، نوکتەی شاخ) تەنها ئەم نوکتەیەمان بەدیکرد، کە لە ئەنجامی لادان لە پرۆسە فۆنۆلۆجییەکانەوە(گونجاندنی دەنگ) دروستبووە، وەک: **(نوکتەی ژمارە٧):** ((دوو هەتیوبازی خەڵکی سلێمانی لە گەڕەکەکەیان مێرمنداڵێکی جوان ئەبێ، هەرچەند هەوڵ ئەدەن بەدڕەوشتی لەگەڵدا بکەن بۆیان جۆرنابێ. کە لەڕێگاوبان تووشی ئەبن، تانەی لێ ئەدەن، هەڕەشەی لێ ئەکەن و لێی مۆڕ ئەبنەوە و شەڕی پێ ئەفرۆشن، ئەویش هیچ دەنگ ناکات و دان بەخۆیدا ئەگرێ... ساڵێک تێئەپەڕێ، ئەمجار ئەم لێیان مۆڕ ئەبێتەوە، یەکێک لە نێر بازەکان زمانی باش هەندێ وشە و پیت دەرنابڕێ (سین)ی ئەکرد بە (شین) و (زێ)ی ئەکرد بە (ژێ)، ئەحەپەسێ و بە هاوەڵەکەی ئەڵێ: هەتیو شەیرکە... شەیرکە ئەم حیژە پار ئێمە خێشەمان لێ ئەکرد، کەچی ئەمشاڵ ئەو خێشە لە ئێمە ئەکات)) (ڕەسوڵ دەروێش، ٢٠٠٩: ١٣٣).

لێرەدا لادان لە پرۆسەی گونجاندنی دەنگ ڕوویداوە، چونکە گونجاندنی دەنگی /س/ بۆ /ز/ یان /ش/ بۆ /ژ/ مان هەیە، بەڵام گونجاندنی دەنگی /ز/ بە/ژ/ یان /س/ بە / ش/ مان نییە. لێرەدا لادان لە پرۆسەی گونجاندنی دەنگ ڕوویداوە، چونکە گونجاندنی دەنگی /س/ بۆ /ز/ یان /ش/ بۆ /ژ/ مان هەیە. لە ئەنجامی ئەم لادانە نوکتەکە بەرهەمهاتووە.

٣-٢) نەگونجانی دەنگ (Dissimilation):

مجلة مركز بابل للدراسات الإنسانية ٢٠٢٦ المجلد ١٦/ العدد ١٠

نەگونجانی دەنگیش یەکێکی ترە لە تایبەتمەندییەکانی دەنگ، یەکێک لەو تایبەتمەندییانە لە زمانی کوردیدا، ئەوەیە کە هەرگیز لە سەرەتای وشەدا /ر/،/ڵ/ نایەن. لە زمانی کوردیدا زۆرجار تێبینی ئەوە دەکرێت، کە دەنگی /ی/ لەپێش دەنگی/و/ یاخود/ۆ/ نایەت، بۆیە ئەو وشە بێگانانەی، کە وەرمانگرتوون و دەنگی /و/،/ۆ/ یان تێدایە، جێگۆڕکێیان پێدەکرێت و دەکرێن بە (وێ)، وەک: یۆنان- وێنان، یوسف- وێسف. هەروەها لە دوای دەنگی /ڕ/ی قەڵەویش هەریەکە لە دەنگەکانی /ل/،/ڵ/ نایەن، هەر دوو دەنگی /ک/،/گ/ کە دەکەونە پێش دەنگی /ێ/،/ی/./وێ/،/وی/ لەکاتی دەربڕینیان شێوەیان دەگۆڕێت و تاڕادەیەک لە دەنگی /چ/، /ج/ دەچن، وەک: کێم- چێم، جێک، گوێلک...... . واتە نەگونجانی دەنگ دیاردەیەکە، کە یەک دەنگ بۆ لە دایکبوونی دەنگێکی تر کاریگەری هەیە، بە شێوازێکی وا، کە لێکچوونیان کەمتر نیشانبدات، یان دەگۆڕێت بۆ دوو دەنگی جیاواز، ئەمەش دەبێتە نەگونجانی دەنگ (گۆران وسو حەمەد،٢٠١٧:٢٤).

لە ئەنجامی کنەکردن و گەڕانی توێژەر بەناو بەرهەمەکانی (ئەحۆل، گەپنامەی مێرگولان، نوکتەی شاخ) هیچ نوکتەیەمان بەدینەکرد، کە لە ئەنجامی لادان لەم پرۆسە فۆنۆلۆجییەوە دروستبووبێت.

٣-٣) تێچوونی دەنگ (Elision):

تێچوونی دەنگ بریتییە لە سوانی دەنگێک یان زیاتر لە مۆرفیمێکدا، ئەمە بە مەبەستی ئاسانکردنی دەربڕینە، ئەم جۆرە گۆڕانەش، کە بەسەر وشە یان مۆرفیمەکاندا دێت لە ئەنجامی هەڵکەوت و دەرکەوتنیان لە سنوری جیاوازدا دێتەکایەوە، لە هەندێ حاڵەتدا شێوە قالبی جیاواز وەردەگرن بێ ئەوەی ئەرک و واتایان کەمبێتەوە (تالب حسێن عەلی، ١٩٨٩:٥٨). تێچوونی دەنگ بەتایبەتی لەو کاتانەدا دێتەئاراوە، کە دوو فۆنیم یان زیاتر دەکەونە پاڵ یەکتر، ئەوا بەپێی یاساکانی زمانی کوردی یەکێ تێدەچێت، وەکو: بەرە+ان بەران.

لێرەدا بزوێنی (ا)ی درێژ کاری کرۆدتە سەر بزوێنە کورتەکە و وایکردووە، کە بزوێنە کورتەکە تێبچێت. مەرج نییە تەنیا دەنگی بزوێن تێبچێت، بەڵکو دەنگە نەبزوێنەکانیش تێدەچێت. تێچوونی دەنگ دیاردەیەکی باوە لە زماندا و ڕۆڵی سەرەکی لە ئاسانکردنی دەربڕین و وزە پاراستن هەیە.

لە ئەنجامی گەڕان و کنەکردنی توێژەر لە بەرهەمەکانی (ئەحۆل، گەپنامەی مێرگولان، نوکتەی شاخ) تەنها ئەم دوو نوکتەیەمان بەدیکرد، کە لە ئەنجامی لادان لە پرۆسە فۆنۆلۆجییەکانەوە (تێچوونی دەنگ) دروستبووە، وەک: **(نوکتەی ژمارە٨):** ((پێشمەرگەکانی تیپی (٢١) کەرکوک لەسەروی ناحیەی شوان کەمینێک دائەنێن. شەش جاشی چەکدار دەگرن بەدیل ئەیان بەن بۆلای مام ڕۆستەم، ئەو زۆر بە هێمنی لێیان ئەپرسێ خەڵکی کوێن، یەکێکیان زۆر ئەترسێ لە مام ڕۆستەم و دەمی تەتەڵەی ئەکرد لە بری ئەوەی بڵێ خەڵکی شێخ بزێنم وتی خەڵکی شێخ بزنم)) (ئازاد سابیر (ب١): ٢٠١٢: ٧٠-٧١).

لێرەدا لادان لە پرۆسەی تێچوونی دەنگ ڕوویداوە، چونکە تێچوونی دەنگمان هەیە وەک: /و/، /د/، کە نابنە هۆی گۆڕانی واتای وشەکە، بەڵام لەم نوکتەیەدا لە ئەنجامی تێچوونی دەنگی/ی/، (شێخ بزێنم بۆ شێخ بزن) واتای وشەکە بەتەواوی گۆڕاوە و ئەمەش بۆتە هۆی بەرهەمهێنانی نوکتەکە.

یان لە نوکتەیەکی دیکەدا، وەک: **(نوکتەی ژمارە ٩):** ((پێشمەرگەی ناسراو (سامە سەر پان) برای شەهید ئازاد هەورامی سەرکردە وتی: ئێمە کۆمەڵێ پێشمەرگەی قۆشمەچی و نوکتەباز و دەم بە پێکەنین هەمووکات، کە دابەشدەبووینە هەر جێگایەک پێکەوە دەبووین * هەشت نۆیەک دەبووین* کە دابەشبووین بۆ نان خواردن خاوەن ماڵ لای دەرگای حەوشەکە وتی فەرماندەی کەرتەکەتان وتی تەنها با حەوت (٧) پێشمەرگە بێنە ماڵتانەوە * ئێمەش نۆ (٩) کەس بووین وتم بابە ئەوە فەرماندەی کەرتەکە نەبوو سەگەکەی بەرماڵتان بوو وتی حەو حەو)) (ئازاد سابیر (ب): ٢٠١٢: ١٠٤-١٠٥).

لێرەدا لادان لە پرۆسەی تێچوونی دەنگ ڕوویداوە، چونکە تێچوونی دەنگمان هەیە وەک: /و/، /د/، کە نابنە هۆی گۆڕانی واتای وشەکە، بەڵام لەم نوکتەیەدا لە ئەنجامی تێچوونی دەنگی/ت/، (حەوت بۆ حەو) واتای وشەکە بەتەواوی گۆڕاوە و ئەمەش بۆتە هۆی بەرهەمهێنانی نوکتەکە.

٣-٤) پەیدابونی دەنگ (Insertion):

مەبەست لە پەیدابونی دەنگ بەو یاسایە دەگوترێت، کە دەنگێک لە پێکهاتەی وشەدا پەیدادەبێت، کە هەندێکجار لە ئەنجامی کۆبونەوەی ڕیشەی وشەیەک و پاشگرێک دەنگێکی نوێ دێتەکایەوە بۆ جیاکردنەوەی بزوێنەکان، زۆرجار دەنگێک پێشبینیدەکرێت هۆیەکی فۆنەتیکی دەدۆزێتەوە بۆ لێکدانی، بەڵام جاریواش هەیە هۆیەکی فۆنەتیکی وامان نییە دیاردەکەمان بۆ لێکبداتەوە (دەریا سابیر حەمەد،١٥:٢٠١٦) بەواتایەکی تر چۆن لە تێچوونی دەنگدا دەنگێک تێدەچیت و لە خوێندنەوەش فەرامۆش دەکرێت، بە هەمانشێوە لە دیاردەی پەیدابوونی دەنگیشدا، فۆنیمێک زیاددەبێت و لە خوێندنەوەشدا گۆدەکرێت. بۆنمونە:

- پەیدابوونی دەنگی بزوێن: چار- چارە، کوردستان- کوردوستان.
- پەیدابوونی دەنگی نەبزوێن: گۆڕرا- گۆڕدرا، برا+ان= برایان.

لە ئەنجامی گەڕان و کنەکردنی توێژەر لە بەرهەمەکانی (ئەحۆل، گەپنامەی مێرگولان، نوکتەی شاخ) تەنها ئەم نوکتەیەمان بەدیکرد، کە لە ئەنجامی لادان لەم پرۆسە فۆنۆلۆجییەوە (پەیدابوونی دەنگ) دروستبووە، وەک: **(نوکتەی ژمارە١٠):** ((کاک حمەئەمین پێشمەرگەی ناسراو وتی لە سەروچاوە ڕێم کەوتە ماڵێکەوە، کە ناسیاوی خۆم بوون بۆ نان خواردنی نیوەڕۆ ساڵی ١٩٨٦ تەنها پیرەژنێک لە ماڵەوە بوو پاش هەواڵپرسین وتی دایکت ماینە باوکت ماینە... منیش وتم داپیرە لەتێک نانم بدەرێ خوای ئەکرد ئەتکردن بە کەر و ئەسپ و حوشتریش)) (ئازاد سابیر (ب): ٢٠١٢:).

لێرەدا لادان لە پرۆسەی پەیدابوونی دەنگ ڕوویداوە، چونکە پەیدابوونی دەنگمان هەیە وەک: /و/، /د/، کە نابنە هۆی گۆڕانی واتای وشەکە، بەڵام لەم نوکتەیەدا لە ئەنجامی پەیدابوونی دەنگی/ە/ و تێچوونی دەنگی /و/، (ماوین بۆ ماینە) واتای وشەکە بەتەواوی گۆڕاوە و ئەمەش بۆتە هۆی بەرهەمهێنانی نوکتەکە.

٣-٥) دەنگەگۆڕکێ:

ئەمەش یەکێکی ترە لەپرۆسە فۆنۆلۆژییەکان، کە لە زماندا بە شێوەیەکی بەربڵاو بەرچاوەدەکەون. ئەم پرۆسەیە بریتییە لەوەی، کە لە ئاخاوتنی هەندێک کەسدا دەنگێک لە وشەیەکدا دەگۆڕێت بە دەنگێکی تر، کە لە ئاخاوتنی سەرجەمی قسەپێکەراندا بەو جۆرە نییە، لە هەمانکاتدا ئەم گۆڕانە نابێتە هۆی گۆڕینی واتای وشەکە. هەندێکجار هەردوو فۆڕمی وشەکە لە یەک زاردا هەیە و هەندێکجار لە دوو زاری جیاوازدا هەن (دەرون عەبدولرەحمان ساڵح،٦٠:٢٠١٥) بۆنمونە؛ عەقڵ- ئەقڵ، عەیبە- حەیبە

گۆڕانی دەنگی /ع/ بۆ/ح/ یەکێکە لەو گۆڕانە دەنگییانەی، کە بەشێوەیەکی زۆر لە ئاخاوتنی ناوچەی پشدەر و بیتوێن ڕەنگی داوەتەوە، ئەمەش بەزۆری لەم وشانەدا ڕوودەدات، کە لەزمانی عەرەبییەوە وەرگیراون.

لە ئەنجامی گەڕان و کنەکردنی توێژەر لە بەرهەمەکانی (ئەحۆل، گەپنامەی مێرگولان، نوکتەی شاخ) تەنها ئەم نوکتەیەمان بەدیکرد، کە لە ئەنجامی لادان لە پرۆسە فۆنۆلۆجییەکانەوە دروستبووە، وەک: **(نوکتەی ژمارە١١):** ((ئەحۆل گیان دەستگیرانەکەی لێ تورە بووە و زۆر بێتاقەتە. پێی ئەڵێن: باشە بۆ لێت تورەبووە؟ ئەحۆل ئەڵێ: وەڵڵە بڵێم چی، چووین بۆ کافتریایەک ویستم بڵێم بابچینە سەرەوە "چۆڵە"، لێم تێکچوو وتم: بابچینە سەرەوە "حۆڵە")) **(م.بەرژەوەند: :).** لێرەدا لادان لە پرۆسەی دەنگەگۆڕکێی دەنگ ڕوویداوە، چونکە دەنگەگۆڕکێی دەنگی /ع/ بۆ /ح/ یان بەپێچەوانەوە هەمانە، بەڵام دەنگەگۆڕکێی دەنگی /چ/ بە/ح/ مان نییە.

٣-٦) جێگۆڕکێی دەنگ (Exchange):

جێگۆڕکێی دەنگ یەکێکە لەو دیاردانەی، کە لەدەنگەکانی زماندا وەکو گۆڕانێکی فۆنۆلۆژی بەرچاودەکەوێت. هەندێکجار لەنێوان دەنگە دراوسێکانی وشەیەکدا جێگۆڕکێ ڕوودەدات، کە ئەمەش پێیدەگوترێت هەڵگەڕانەوە (ئەحمەد موختار عومەر،٣٢٤:١٩٧٦). محەمەد مەعروف فەتاح ئاماژە بەوە دەکات، کە هەندێ جێگۆڕکێ پەیوەندی بە چینی کۆمەڵایەتی و ئاستی ڕۆشنبیرییەوە هەیە،

شێوەیەکی وشـەکە مـۆرکی کـۆمەڵێکی تـایبەتە (مـحەمەد مەعـروف فەتـاح،١٩٩٠: ١١٨)، بۆنمـونە شێوەیەک لەم فۆرمانەی خـوارەوە لە قسـەی نەخوێنـدەواردا زیاتر دەردەکەون: جـومعە- جـوعمە، روبع- ڕوعب، نەعلەت- لەعنەت

کەواتە دەتوانین بڵێین، کە جێگۆڕکێی دەنگ بەهۆی چەند هۆکارێکەوە ڕوودەدات، لەوانە بەهۆی جیاوازی دیالێکت و نزمی ئاستی ڕۆشنبیری و نەگونجانی دەنگەکان لە تەنیشت یەکتر، ئەوکاتە ناچاردەبین، کە جێگایان بگۆڕینەوە.

٤) ئەنجامەکان:

١. لادانی دەنـگی لە بەرهەمهێنـانو دروسـتبوونی نـوکتە ڕۆڵی هەیە، بەڵام بە بەراورد بە پشـکنینی سێ بەرهەمی نوکتە، چەند نوکتەیەک لە ئەنجامی ئەوەوە دروستبوون. ئەمە ئەوە دەخاتەڕوو، لادانی دەنگی ڕۆڵێکی بەرچاوی نییە لە دروستبوونو بەرهەمهێنانی نوکتە.

٢. لە ئەنجـامی کنەکـردنو پشـکنینی تـوێژەر هەریەک لە بەرهەمەکانی نوکتەکـانی (ئەحـۆل، نـوکتەی شـاخ، گەپنـامەی مێرگـولان)، تەنهـا چەنـد نـوکتەیەکی کەممـان بەدیکـرد، کە لە ئەنجـامی لادان لە (پرۆسەی گونجانی دەنگ، پەیدابوونی دەنگ، تێچوونی دەنگ، دەنگەگۆڕکێ) دروستبوون.

٣. هـیچ نـوکتەیەک لە ئەنجـامی لادان لە پرۆسـەی (جێگـۆرکێی دەنـگ، نەگونجـانی دەنـگ) دروستنەبوون.

٤. لەپـاڵ بەرهەمهێنـانو دروسـتبوونی نـوکتەدا کۆمەڵێـک پەیـامی شـاراوە هەیە، کە لەگەڵ بە خەندەهێنانی وەرگر دەخرێنەڕوو، وەک: سیاسی، کۆمەلایەتی، ئابووری، ....

سەرچاوەکان:

١. ئازاد سابیر (ب١-٢)، (٢٠١٢). چاپی یەکەم، چاپخانەی چوارچرا.

٢. ئیدریس عەبدوڵڵا، (٢٠١٤). ئەدەبی میللیی و فۆلکلۆریی، (بەرگی دووەم)، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر.

٣. بابارەسـوڵ نـوری ڕەسـوڵ، (٢٠١٣). شـیکردنەوەی دەق، نـوکتە بە نمـونە، نـامەی دکتـۆرا، زانکـۆی کۆیە، فاکەڵتیی پەروەردە، کۆیە.

٤. بەرژەوەند (م)، (NATHAN)، (٢٠١٥). هەڵبژاردەیەک لە نوکتەکانی ئەحـۆل، ئەنتەرنێت، ماڵپەڕ: WWW.Kurdishbookshop.blogspot.com.

٥. تاڵـب حسـین عەلی (١٩٨٩). فۆنۆلـۆجی کـوردی و دیـاردەی ئاسـان بـوونی فۆنیمەکـان لە زاری سلێمانیدا، نامەی ماستەر، کۆلێجی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر.

٦. دەرون عەبـدولڕەحمان سـاڵح (٢٠١٥). پێـواژۆ فۆنۆلۆژییەکـان لە دیـالێکتی کرمـانجیی خـوارووDا (دەڤەری گەرمیان بە نموونە)، نامەی ماستەر، کۆلێژی پەروەردە، زانکۆی گەرمیان.

٧. دەریا سـابیرحەمەد (٢٠١٦). کێشە دەنگییەکانی کوردی لە نێوان ڕێنووس و یاسا فۆنۆلۆژییەکاندا، نامەی ماستەر، ئەنجومەنی فاکەڵتی پەروەردە، زانکۆی ڕاپەڕین، قەڵادزێ.

٨. دولبەر ئیبراهیم فەرەج شاڵی، (٢٠٠٠). یاسا دەنگییەکانی زمانی کوردی، نـامەی ماسـتەر، زانکـۆی سلێمانی، کۆلێژی زمان، سلێمانی.

Journal Of Babylon Center For Humanities Studies 2026 Volume :16 Issue : 10
(ISSN): 2227-2895 (Print) (E-ISSN):2313-0059 (Online)

٩. ڕەسوڵ دەروێش، (٢٠٠٩). گەپنامەی مێرگوڵان (ب١)، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر.

١٠. شەفیق قەزاز، (٢٠٠٠). فەرهەنگی شارەزوور (کوردی- ئینگلیزیی)، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر.

١١. عەلادین سوجادی (٢٠٠٧). ڕشتەی مرواری، بەرگی یەکەم، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی.

١٢. عەلادین سوجادی (٢٠٠٧). ڕشتەی مرواری، بەرگی شەشەم، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی.

١٣. گۆران وسوحمد (٢٠١٧). پرۆسە فۆنۆلۆجی و ێزمانییەکان لە شێوە ئاخاوتنی مەنگوڕایەتیدا، نامەی ماستەر، فاکەڵتیی ئاداب، زانکۆی سۆران، سۆران.

١٤. هێرش چەتۆ حسین، (٢٠١٦). شیکردنەوەی نوکتەی کوردیی بەپێی بنەمای هاریکاری، نامەی ماستەر، فاکەڵتیی ئاداب، زانکۆی سۆران، سۆران.

١٥. یوسف شەریف سەعید (٢٠٠٦). لێکۆڵینەوەی نوکتە لە ڕوانگەی زمانەوانییەوە، گۆڤاری زانکۆی سلێمانی، بەشی B، ژمارە (١٧)، سلێمانی.

سەرچاوە عەرەبییەکان:

١٦. بوعلي ياسين، (١٩٩٦). بيان الحد بين الهزل والجلد، ط١، دار المدى للثقافة والنشر، سوريا.

١٧. شاكر عبدالحميد، (٢٠٠٣). الفكاهة والضحك، عالم المعرفة (٢٨٩)، مطابع السياسة، المجلس الوطني للثقافة والفنون والاداب، الكويت.

١٨. عمر، أحمد مختار، (١٩٧٦). دراسة الصوت اللغوي. القاهرة: عالم الكتب. القاهرة.

سەرچاوە ئینگلیزییەکان:

١٩- Freud, Sigmund. Jokes and Their Relation to the Unconscious. Translated by James Strachey. In the Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Vol. 8. London: Hogarth Press, 1960.

٢٠- Roach, Peter. (2009). English Phonetics and Phonology: A Practical Course (4th ed.). Cambridge: Cambridge University Press.

resources:
1. Azad Sabir (B1-2), (2012). First edition, Chawarchra Printing House.
2. Idris Abdullah, (2014). National and Folklore Literature, (Vol. 2), Haji Hashim Printing House, Erbil.
3. Babarasul Nuri Rasul, (2013). Text Analysis, Jokes with Examples, PhD Thesis, Koya University, Faculty of Education, Koya.
4. Interest (M), (NATHAN), (2015). Selection of Uncle Jokes, Internet, Website: WWW.Kurdishbookshop.blogspot.com.
5. Taleb Hussein Ali (1989). Kurdish Phonology and the Phenomenon of Simplifying Phonemes in Sulaimani Dialect, Master's Thesis, College of Arts, Salahaddin University, Erbil.
6. Darun Abdulrahman Salih (2015). Phonological concepts in Lower Kurdish dialect (Garmyan region for example), Master's thesis, College of Education, Garmian University.
7. Darya Sabir Hamad (2016). Kurdish Phonetic Problems Between Spelling and Phonological Rules, Master's Thesis, Faculty of Education Council, Raperin University, Qaladze.
8. Dulbar Ibrahim Faraj Shali, (2000). Phonetic Laws of Kurdish Language, Master's Thesis, Sulaimani University, College of Language, Sulaimani.
9. Rasul Darwish, (2009). Gapnamey Mergulan (B1), Haji Hashim Printing House, Erbil.
10. Shafiq Qazaz, (2000). Sharazoor Dictionary (Kurdish-English), 1st Edition, Aras Publishing House, Erbil.
11. Aladdin Sujadi (2007). Pearl Field, Volume 1, Sardam Publishing House, Sulaimani.
12. Aladdin Sujadi (2007). Pearl Field, Volume 6, Sardam Publishing House, Sulaimani.
13. Goran and Suhammad (2017). Phonological and Linguistic Processes in Mangurayat Speech, Master's Thesis, Faculty of Arts, Soran University, Soran.
14. Hersh Cheto Hussein, (2016). Analysis of Kurdish jokes according to the principle of cooperation, Master's thesis, Faculty of Arts, Soran University, Soran.
15. Yousef Sharif Saeed (2006). Research on Jokes from a Linguistic Perspective, Journal of Sulaimani University, Part B, No. (17), Sulaimani.
Arabic sources:
16. Buali Yasin, (1996). Statement of the Boundary Between Hazel and Volume, Vol.
17. Shaker Abdul Hamid, (2003). Jurisprudence and Laughter, World of Knowledge (289), Politics Press, National Council for Culture, Art and Culture, Kuwait.
18. Omar, Ahmed Mukhtar, (1976). Linguistic Phonetic Studies. Cairo: World of Books. Cairo.
English sources:

-19Freud, Sigmund. Jokes and Their Relationship to the Unconscious. Translated by James Strachey. In The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Vol. 8. London: Hogarth Press.
-20Roach, Peter. (2009). English Phonetics and Phonology: A Practical Course (4th ed.). Cambridge: Cambridge University Press.

مجلة مركز بابل للدراسات الإنسانية ٢٠٢٦ المجلد ١٦/ العدد ١٠